

ЧАСЛАВ НИКОЛИЋ

РАТ И МУЦАЊЕ У ПРИПОВЕЦИ „У ГОСТИМА” ДРАГИШЕ ВАСИЋА¹

*Када је стварности луда, језик је несигуран. ...
Старацило тада поново почиње да говори, а понекад
ишце и своју невероватну аутобиографију.*

Борис Сирилник, *Аутобиографија једног старацила*, 2010

Рубне позиције текста једне од најпознатијих приповедака Драгише Васића „У гостима” оспољавају рубно искуство хуманитета, када егзистенција човека из уобичајаваних културних, духовних и биолошких процедура исклизава у нову, нирванистичку композицију, у којој конститутивне форме света у свести субјекта регресирају. Иницијални оптички гестови наратора откривају колапс унутарњег живота јунака, па очекивано препознавање хоризонта у коме треба да се укажу карактерне јединице и просторно-временске одреднице, што ће се сагласно могућој приповедној динамизацији почетних услова експанзивно развијати у узбудљивим доживљајима јунака, бива преосмишљено текстуалном свешћу која на почетак сужејне конструкције поставља симболичке импулсе које је егзистенцијално могао генерисати тек злосрећни крај приповедне историје јунака наратора и јунака о коме овај приповеда. Започињући из искуства краја пријатељства наратора и Николе Глишића, из осећаја да тај крај јесте и крај њихових засебних животних историја, Васићево приповедање утемељује

¹ Овај рад је део истраживања која се изводе на пројекту 178018 *Друштвене кризе и савремена српска књижевности и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир* који финансира Министарство просвете и науке Републике Србије.

почетне структурно-симболичке гестове у знању о немоћи да се животно усправе клонули духови. Усахнулоост предметног света у нараторовој перцепцији јесте онај егзистенцијално-онтолошки новум из којег произлазе мотиви за отпочињање ретроспективног говора, као што су у њему положени смисаони учинци према којима ће приповедна струја управљати мотиве. Почетак приповетке „У гостима” има суптилан моменат метатекстуалног додира света приче и приповедног духа, будући да је започињање произашло из сусрета наратора и књиге, па када је „тога јутра” наратор погледао „на полицу с књигама”, он је својим погледом премашео егзистенцијални домет света у коме живи и у коме може да, између осталог, буде и читалац. Он је свет читања прометнуо у свет приповедања, те је тако открио кризу апсолута као метафизичко и онтолошко својство приповедне свести. Ова криза заправо је генерички параметар приповедне свести, јер тек из сусрета погледа једног клонулог бивствовања са књигама „тога јутра” расплићу се симболичке представе које у контексту историје јунака обележавају њен крај, али у контексту кризе модернитета, у вези са Првим светским ратом и у вези са послератним искуствима, назначавају откривање разложности за започињање говора који ће ту кризу да испољава тематски, али и аутодискурзивно. Нараторов поглед раскриљује у бићу субјекта, али и у бићу модерног света, проблематично историјско искуство, па се ово, открићем проблематичности у времену као таквом, усложњава као онтолошки индикативан застој:

Кад сам тога јутра погледао на полицу с књигама она се била погла као скрушена, у очајно погурен мали глобус, украс на писаћем столу, нисам смео ни да гледам, а шеталица на зидном сату јецала је једва муцајући секунде док наједанпут, ваљда случајно и колико да ме потпуно дотуче, стаде као срце у самртника.²

Ако се деформација предмета лако може објаснити психолошком резултантом пређашњих потреса сопственика погледа, није беспоследишно ни то шта се у јунаковом перцептивном пољу преображава и у ком смеру се преображај одвија. Постоји наиме једно јутро у животу наратора које је открило да обрт у његовом животу – што је једна од консеквенци драматичних промена живота услед рата после рата – почиње да се читава као обрт у референцама света који је обележен ратом. Тада психологизација и

² Драгиша Васић, „У гостима”, у: Михајло Пантић, *Анџилологија српске приповејке прве половине XX века*, „Источник”, Београд 2005, 278.

симболизација психолошког искуства премашују индивидуални онтички потрес прелазећи у откривање потреса општег, антрополошког и онтолошког домена. Стога не само да је полица с књигама погнута „као скрушена”, него се скрушеност распростире и на оне компоненте светске слике у које егзистенцијално јунак наратор жели да не погледа, јер га обузима страх од света и страх од себе, али у које приповедна свест, интроспективно и метахумано, може да провири. Па иако јунак може да види метонимијско обележје свог наративног бића – полицу с књигама – управо његово приповедно биће може да омогући гледање тамо где се гледање зауставља, те да у приповедању изговори како је погледано баш оно што је морало бити погледано и о чему се мора казати, пошто највише потреса биће: *о очајно њоџуреном малом ѓлобусу*. Онај који приповеда о трагичном финалу судбине појединаца у рату и након рата заправо је скопчан са истином те трагедије која није појединачна, већ општа. Отуда његово приповедање о Николи Глишићу претпоставља хоризонт у коме се прича прожима ликом глоба пред којим се прича текстуално уобличава. Васић као да спроводи симболичку легитимацију достатности приче пред светским искуством, као што је светско искуство определило властиту недостатност за јунаке жељне хармоничног живљења. Мотив *очајно њоџуреном малом ѓлобусу* има поетски сродну реализацију у песми „Молитва” Милоша Црњанског, у којој се погуреност као онтолошки карактер Оца може разводити у метафизичке, историјске, културолошке и поетичке домене, али несумњиво да исказује самозаснивање стваралачке свести опредељене са знањем о далекосежним последицама Великог рата.

Изречена корелација приповетке Драгише Васића и песме Милоша Црњанског може се додатно разлиставати и преуспервати на друге, очигледније корелације (нпр. између оног ко „прича после рата” и оног ко „пева после рата”), међутим важно је указати на њу као на један од сусрета уметничких природа сензитивних не тек с обзиром на властито бивствовање у рату, него и с обзиром на статус постојања као таквог у свету после рата. Радован Вучковић у књизи *Проза српске авангарде* изводи типологију експресионистичке прозе и, између осталих, издваја као важан тип експресионистичку ратну прозу. Примећујући како рат и ерос јесу две преовлађујуће теме у српској прози двадесетих година 20. века, Вучковић напомиње да се баш захваљујући овим темама прозно стварање српских писаца приближило експресионизму, чак и тада када је писано „изван поетичких окви-

ра тога покрета”.³ Скоро опсесивно тематско обележје српске књижевности почетком двадесетих година прошлог века познати књижевни историчар објашњава знањем писаца о дезинтегративној природи рата и његовим патолошким психофизичким изразима. „Рат је у свести тадашњих приповедача разорна, сатанска сила која дезинтегрише телесне, душевне моћи човека, своди га на ниво животињства. Исто тако, та сила ослобађа суспрегнуту чулну енергију која се празни у грозоморним сценама на граници патолошких ексцеса.”⁴ И Вучковић повезује Васићево стваралаштво, пре свега роман *Црвене магле*, са прозним делом Милоша Црњанског, са *Дневником о Чарнојевићем*, опредељујући везу Васићевим затварањем митолошког круга „о ратнику и његовом повратку у мир”, који је Црњански отворио. „Као и Црњански, Васић приказује разорну ратну драму и послератну моралну и еротску ерозију својих јунака ратника.”⁵ Спајање средишњих тема послератног експресионизма, рата и револуције, у Васићевом роману *Црвене магле* потребује управо напомену о хуманистичком исходу предмета, о продужавању ратног хаоса у миру и о разорним консеквенцама њихове спреге. Васићев јунак је од потенцијалног хероја (само)деградиран у лопова, па регресија јунака наговештава и друга „карикатурална изобличења ликова у стилу нове стварности”.⁶ Враћајући нас почетку приповетке „У гостима”, Радован Вучковић најважнијим експресионистичким обележјем *Црвених магли* сматра патолошко стање јунака, према коме психологија навештава крај живота. „Уместо разрешења моралних и егзистенцијалних дилема, оболела свест јунака утапа се у симболичну фикцијску фатаморгану која значи и смрт. Резултат свих његових распињања и тражења јесте лудило.”⁷

Премда „фикцијска фатаморгана” што читава унутарња „распињања” и што индицира „лудило”, недвосмислено је да јасноћа којом приповедач, заснивајући наративни хоризонт приповетке „У гостима”, прожима оно што види – нарочито оно што само погледа, па врати јунаку могућност да одврати поглед – рефлектује и прожетост симболичких референци неким значењем које долази из њих у јунака, не само обрнуто. Семантика и симболика смрти долазе споља и зато морају, узвратним погледом субјекта, да буду сагледани не само у субјекту као метонимији погубељи модерног

³ Радован Вучковић, *Проза српске авангарде*, Службени гласник, Београд 2011, 33.

⁴ Исто, 33.

⁵ Исто, 41.

⁶ Исто, 43.

⁷ Исто, 42.

света, него и у модерном свету као генератору и позорници погибелји. У сусрету јунака и света догодио се сусрет времена као смрти и смрти времена са субјектом. Ако нешто и не жели да види, наратор може да чује, јер мора да чује, како се казалька на сату успорено помера „једва муцајући секунде”, да би на крају реченице испунила значење које једнако обавезује субјективни и објективни свет: „...стаде као срце у самртника.”⁸ Зауостављање времена симболички спрегнуто са крајем живота појединца не конституише тек „фикцијску фатаморгану која значи и смрт”⁹ одређене индивидуе, пошто приповедачка свест може да, долазећи из скоро изванвременске сфере, очитава и гашење времена у самртнику, али и „самрт” као иманентну времену. Приповедачка свест има експресионистички, визионарски домет, па може да опази невидљиво (смрт времена), али има и метадискурзивни капацитет, па може да мисли и природу језика какав субјект (и нашавши оно што је резултат његових кретања: лудило) на почетку-крају чује/разуме/ствара. Јунак може да промењени ход времена ослушне кроз промену у ритму покрета казальки, али његов приповедачки експонент може да и у том самртном откуцавању распозна манифест лудила појединца и хуманитета, те да утисне своје (само)распознавање, као мета-квалитет, у језик лудила / језик фикције. Време јесте језик, али захваљујући приповедачкој луцидности оно се препознаје у фрагментаризујућој, себе-развлашћујућој природи: као муцање. Муцање као симболички одјек времена у слуху јунака/приповедача суптилно репрезентује у тексту интенцију приповедања да ухвати управо тај феномен кризе, пуцања, кидања језика као неупадљиво прислојен приповедачком оцртавању света. Муцање које се чује на почетку приповетке „У гостима” исход је опсервације у којој особито важно место има други, Никола Глишић, у часу када, у време рата, разговара преко телефона са претпостављеним, а приповедач иако не чује глас с друге стране телефона утискује траг онога што се не чује и не разуме, већ као траг Глишићеве трауме – „Да прође један дан а да те не понизе, то је немогуће.”¹⁰ – инкорпорира у текст у виду црта као знакова прекида у језику:

Никола пружи руку и узне слушалицу:

— Ало, јест ја сам.

— — — — —

— Раз... разумем.

— — — — —

⁸ Васић, 278.

⁹ Вучковић, 42.

¹⁰ Васић, 307.

— Да поновим заповест? Па ја сам је разумео и извршићу је!

— Ви говорите с командиром, молим вас!

— Разумем. Да одмах вратим сав непотребан материјал за утврђивање у штаб пука и да... разумем, гос' пуковниче!¹¹

Мотив шеталице на зидном сату која „јецала је једва муцајући секунде”¹² као да симболички корелира и са фигурацијом у приповеци „Ресимић добошар”, у којој се као добошар јавља „мутавко Секула Ресимић”: „Замуцкује и очајно се мучи у говору, кад му се лице грчи, криви, кад страшно запиње, отвара и затвара велика жвалава уста као да зева, испушта с муком, задахом белог лука и с пљувачком која прска, неколико речи, па се опет загрцне.”¹³ Пробијање опне језика о коме Васић метафорички проговара у приповеци „У гостима”, сабирајући универзалне одблеске кризе језика као кризе хуманитета, потврђено је егзистенцијалним корелатом у приповеци „Ресимић добошар”, у виду јунака који се вербално не самерава ритму ратничког инструмента, него дела као преступник унутар друштвене фигурације могућности ритмичког прекривања говорног дефекта, а ова индицира ратничку (не)моћ заједнице која управља друштвеном фигурацијом: „...провалио добош и у њему држао покрадену пилеж из непријатељских кућа...”¹⁴ Секулино муцање не може да буде надвладано вежбањем, напрезањем, јер је језик непослушан не зато што је непослушност у човеку, већ зато што је јунак и пре него се преокрене у антијунака у целини дискурса добротe симптоматично обележио једно одсуство, као одсуство потпуне овладаности језиком у себи *ишада* и као одсуство добротe у свету *сада*:

Колико би пута друмом ка школи угледао из далека каквог старијег човека, који му иде у сусрет и кога је хтео поздравити, рећи му *добар дан* као и остала деца, и прилазећи му гласно изговарао: *добар дан, добар дан, добар дан*, све док старији човек не би наишао према њему. А тада, ох тада, језик би му се наједанпут немилостиво укочио, и он би, ћутећи и утучено, пролазио човека без поздрава.¹⁵

¹¹ Исто, 306.

¹² Исто, 278.

¹³ Драгиша Васић, „Ресимић добошар”, у: Михајло Пантић, *Анџологија српске приповеике прве половине XX века*, 329.

¹⁴ Исто, 329–330.

¹⁵ Исто, 336.

Парализа језика у хоризонту спреге коју приповедач приче „У гостима” познаје и симболички исказује као раскол вредности и историје (као раскол доброте и времена) претпоставља у приповеци „Ресимић добошар”, као своју предисторију, деформацију митско-историјског свода, демелодизацију и дехероизацију епског градива, особито када онај који је „црвен као вампир” изговори више и друго од онога што мисли да чини – кризу националног логоса: „— Живио престолонаследник а... а... а... Ђорђе... Жалосно, браћо, везан српски војник. Мајко моја, да видиш... о... о... осветника Ко... Ко... Косова!...”¹⁶ Немилостиво кочење Ресимићевог језика и детињству као иманенција личног идентитета индицира потоњу немогућност комуницирања конститутивних јединица колективног идентитета. Отуда пролазак поред једног човека „без поздрава” из Ресимићеве аутобиографске трауме прелази, као модел апартности, у пражњење поздрава од човека. Језик се кочи, отеже, распада и расипа и не може да репродукује идеолошки, историјски, митопетски идеалитет рата. Васић постиже да синхрони план муцајућег језика задобије важност исхода историјски далеких заплета, па немоћ именована престолонаследника (глас измиче целини очекиваног имена) захваљујући сегментацији презимена владарске породице досеже до зачетника династије (Ђорђе), прилаже и његово дело критичком раду модерне приповедачке свести. Посредством проблема компактне фонеморфолошко и лексичке реализације, један од прворазредних топоса рата у српској литератури – освета Косова – у Васићевој приповеци „Ресимић добошар” језички пројављује не политички до онтолошки проблем у процедури идентитарног самозаснивања: „...осветника Ко... Ко... Косова!...” / „На Мачковом ... к... к... к...” Декомпозиција коју приповедач демонстрира у вези са „мутавком” не само да је у вези са откидањем и уситњавањем компоненти идеалитета заједнице, већ и у вези са новим, застрашујућим управљањем хаоса одсечака:

А дивизијар умирује, обећава, пишти:

– Шта? Како? Ко? Ови? Добро. Ја њих сад, сместа... фик... кр... кр... кр...

И он прави покрет руком као да нишани.¹⁷

Васићево „Ко” је отцепљена компонента „Косова”, усколебане, подривене вредности, као разграђене вредности говора, али се

¹⁶ Исто, 330.

¹⁷ Исто, 347–348.

јавља и тамо где, открићем пљачке, стабилизује особени говор за оне који неопозиво треба да буду опозвани али и за оне који опозивају. У књизи *Аутибиографија једног сираџила* Борис Сирилник следи Џорџа Орвела када упућује на савез диктатора и новогвора, јер се у тоталитарним режимима „није смело мислити оно што већ није створила нека машина за мишљење”.¹⁸ У Васићевим приповеткама смртоносност постаје „јасна категорија”, предмет мишљења (за приповедање) али и мишљење, стратегија (за судеонике света приче), што драматичним не чини само модерни свет, него и однос модерног приповедања и света у коме је идеал јасности исходовао хаосом (упркос машинама) и смрћу (захваљујући машинама).

Поткрај приповетке „У гостима” (при искуству из којег приповетка почиње), знакови прекида не обележавају оно што приповедач као фигура унутар света приче не може да чује, јер припада искуству другог јунака, већ оно што приповедач не може да каже:

Али блудна пара слатке пожуде избијала је помамно из жене, она опој се распростирала око ње и била јача од свега. Све се око мене окретало. И не знајући више шта чиним ја страсно прошаптах.

– Снајкице!... Ох, снајкице!

Па је бесно зграбих око паса. И док се она сва упијала у мене, ја сам је гризао у оној безумној грозници страсти која — — — — —¹⁹

Није, чини се, најважнија етичка проблематичност чина прељубе, услед које би, према критичкој самосвести, реченица могла остати недовршена, него проблематичност логоса уопште, као одјек лудог кретања око јунака-приповедача. Као што се оно што Никола Глишић чује не може разазнати у тексту, јер припада понижењу, унедостојавању хероја, тако се и оно што приповедач не може изговорити идентификује као „безумна грозница страсти”, као искуство не-знам-више-шта-чиним – још један, послератни пример општег понижења. Општост разумевамо као многобројност карактера који опредељују узроке и последице безумне грознице страсти, те је и одношење са њом било тешко исказати друкчије до белином као изразом прекида на оном мести на коме би требало изјавити себе и свет у односу на безумност и грозничавост. Приповедање отуда тражи друга средства да дојави

¹⁸ Борис Сирилник, *Аутибиографија једног сираџила*, превео с француског Душан Јанић, „Академска књига”, Нови Сад 2010, 2016.

¹⁹ Васић, „У гостима”, 326.

о докидању моћи за достојанство, за живот, за пуноћу језика, те бира црту као антизнак јер се само њиме може потказати свераспрострајућа противност идеалима просвећеног света: историји, субјекту, језику, разуму, аутономности. Као да се историјско искуство маркирано окрњивањем ратничког достојанства Николе Глишића и окрњивањем језика који о обрту у вредновању херојских парадигми не може да надреди епски коректив, већ мора да раскрије празнину, после рата распростраљено, као закономерно исходиште, у бића, развластивши их моћи да језик аутопедагошки или мимикријски инструментализују, те оспољивши, посредством знакова поништеног језика, немоћ да се прогресивно редефинишу. Беснило и грабљење с краја приповетке „У гостима” генеришу ону нервозу коју приповедач признаје у првој реченици приповетке: „Господо, ужасно сам био нервозан.”²⁰ Четири пута поновљен глагол *разумейти* у дијалогу Николе Глишића са претпостављеним задобија убедљив контрапункт у цртама као негативу језика, у цртама које измичу разумевању и баш зато траже разумевање разумевања, чиме Васић легитимише своје приповедање као модернистичко, као оно које упризорује и мисли кризу своје епохе. У приповеци „Ресимић добошар” приповедање је оспољило сродну деградацију разумевања, само овде придруживши одсуство моћи (само)разумевања могућности језичког (само)представљања: „...а... а... а појма немам!”²¹ Васић лексички, па и морфолошки, указује на фрагментацију језика као цивилизацијске институције првог реда, а у коадимима некада стабилних речи-институција као да распознаје клинове што откривају далекосежне усеке у целини: као „Раз...” у „разумем”, као муцање у идеалитету споразумевања. Распињањем и расецањем текста светско лудило је постало и иманенција текстуалне свести. Прекиди у ткиву језика (у говору или у писању) највидније потказују прекиде, кризу у конзистенцији делања, мишљења и осећања (сопственог) постојања, услед трауме. Управо осећајући у себи потенцијал за говорење о кризи, текст мора да започне мишљењем о ономе што је у њему, о муцању као проблематичности језика и о (пре/до)кидању као о проблематичности постојања, а што прича о Николи Глишићу треба генерички (за свест) и метонимијски (за свет) да демонстрира.

У дослуху са трауматским искуством услед кога приповедач Васићеве приповетке „У гостима” не може да погледа у оно што дијаболички трансформише иконички знак света на писањем

²⁰ Исто, 278.

²¹ Васић, „Ресимић добошар”, 330.

столу, Борис Сирилник назначава питање од прворазредног значаја не тек за савремену психологију већ и за модернистичко приповедање: „Како изрећи оно што се не може мислити.”²² Сирилникова иницијатива да констатовање болног живота значи да „се треба поново промислити” – сву лудост стварности и несигурност језика услед лудости – не само да значи нужност да страшила проговоре или запишу „своју невероватну аутобиографију”, чиме ће неподношљивост страшила бити одмењена подношљивом поетском или филозофском самопредставом, већ значи преобразбу жеље за схватањем у задовољство истраживања као сусретања оних који упркос паклу „удахњују живот”.²³ И доиста, суспрезање животних импулса у виду симболичког преплитања смрти и времена на почетку приповетке „У гостима” приповедача легитимише као фигуру која не може да осветли преокретање живота да Николе Глишића, као архетипски сугестивне појаве, нема. Упркос патњи као претпоставки живота као таквог, тескоба јунака била би мања „када се тамо где треба да стоји срце налази мотка, а када је испод старог искрзаног шешира слама”,²⁴ међутим приповедачу је потребно, да би приповедања било, да се страхота као иманенција модерног света сусретне са живим човеком „који му удахњује душу”, па да страшило „поново доспе у искушење да прихвати болан живот”.²⁵ Сирилник у писању сагледава аутотерапевтску вредност за сваког оног кога је несрећа „обешчовечила”, услед чега је докинута пристојност обичног говорења, а ћутање ипак није могућно. Скоро безусловно је поверење у моћ писања у одношењу језика и болне прошлости, о сведочењу које омогућава субјекту да заузме текстуални (самоисцелитељски) став према себи и према другима: „Оболели никада не лаже, он само евоцира успомене.”²⁶ Отуда уништење језика услед кога „речи држе ствари на одстојању”, јер је стварност ударила у озлеђеног који не може да је контролише, можда баш у литератури задобија хоризонт у коме није прворазредни интерес да се ушију подеротине повређеног бића, „да се овлада осећајем агресије, као и да се са ближњима поново успостави веза”,²⁷ већ да се неушивеност, ране, унутрашњост меса и аритмичан рад свести, оспоље тако да језик у себи препозна и сигнализира оно што се не може изговорити.

²² Борис Сирилник, 153.

²³ Исто, 217.

²⁴ Исто.

²⁵ Исто.

²⁶ Исто, 155.

²⁷ Исто, 153.

Приповедач који на крају приповетке „У гостима” може да забележи своју неуравнотеженост, метеж свести и чула, те да га одреди, слично Растку Петровићу у „Хелиотерапији афазije”, као *йерийурбацију свих искусиава* омогућава ону приповедачку свест која ће, на почетку приповетке, нелогичност услед поремећаја у јунаку одредити открићем онтолошког новума света – сагледањем његове нелогичне природе: „Али кад сам погледао кроз прозор и спазио велики жут крст на цркви, учвршћен на кугли исте боје, учини ми се: као да видим насмејана огромна уста над страшно отеченом гушом.”²⁸ Није тек једна тачка гледишта обртањем перспективе омогућила окретање свега, него је и окретање свега потребовало око / живот у коме ће наставити своју владу. Праве линије полица увијају се не само као доказ „јакo поколебаног душевног стања”, већ ово има, управо у равни девербализације, своју социолошку окосницу. Откривајући „преко два милиона жмараца” под кожом својих леђа, приповедач мисао да „таквом смеју апсолутно нема ни места ни смисла”²⁹ не исцрпљује тек као доказ властите душевне поколебаности, нервозе, мимо контекста, већ расположење повезује са историјском детерминантом, са ратом. Знање унутар приповедања у лудилу открива рат, па приповедачка интроспекција из психолошке аутодијагностике мора да искорачи у раван раздељивања постојања на оно пре рата и оно после рата. Приповедач из искуства времена, и осећаја личне смрти и смрти времена може да кристалише (ауто)иронијску перспективу у којој ће се свет – *очајно йоџурени мали ѓлобус* – појавити у неповољнијем / далекосежнијем осветљењу него је *очајна йоџуреноси*, у положају који у себи, муцајући попут света, може да сагледа само литература: као *украс на йисаћем сићолу*.

²⁸ Васић, „У гостима”, 278.

²⁹ Васић, 278.